

BUXORONING ESKI SHAHAR QISMIDAGI MAHALLALARNING ARXEOLGIK O'RGANILISHI (XX ASRNING 50 YILLARI MISOLIDA)

Annotation:

Buxoro- asrlar davomida ulkan Sharqning ilmu ma'rifat va dinu e'tikod markazlardan biri sifatida jaxonga dong'i ketgan kadimiy shaxar. Buxoro o'z davrida ilm-fan, ma'rifat va madaniyat markazlaridan biriga aylanib, bu shaxarda diniy va dunyoviy ilmlar rivoj topgan.

Keywords:

**Information about
the authors**

Fattullayev Farrux Fazliddin o'g'li
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Introduction

Buxoro- asrlar davomida ulkan Sharqning ilmu ma'rifat va dinu e'tikod markazlardan biri sifatida jaxonga dong'i ketgan kadimiy shaxar. Buxoro o'z davrida ilm-fan, ma'rifat va madaniyat markazlaridan biriga aylanib, bu shaxarda diniy va dunyoviy ilmlar rivoj topgan.

Asrlar davomida Buxoroning dong'i butun Shark bo'ylab fakat ilmu ma'rifat, madaniyat xamda savdo-sotik soxasidagina emas, balki Turkistonning yirik ma'muriy markazi sifatida xam taralib kelgan. Chunki bu shaxar Kuyi Zarafshon o'lkasining kadimgi xokimlarining markaz shaxarlaridan biri bo'lgan.

Buxoro o'tmishi garchi tarixiy va tadrijiy vokealarga nihoyatda boy va qiziqarli bo'lsada, ammo uning zarvaraklarining ko'pgina saxifalari bizgacha to'lik saklanmagan.

Ayniksa vohaning uzok o'tmishi xakidagi ma'lumotlar, shaharning vujudga kelishi haqidagi malumotlar yozma manbalarda mutloko uchramasligi sababli, Buxoroning qadimgi davrlardagi tarixini yoritishda arxeologik kuzatishlar va tadqiqotlar juda muxum jixat xisoblanadi.

Ulkan ko'hna Sharqning dinu e'tiqod, ilm-fan va ma'rifati yo'lida o'zining qo'shgan salmoqli hissasi tufayli ilk o'rta asrlardayoq "Qubbatul islom", "Buxoro-i sharif" nomlari bilan musulmon olamida shuxrat topgan- Buxoroning tarixiy o'tmishini o'rganish, hozirgi kunda yangi bir bosqichga ko'tarildi.

Dunyo miqyosida XVII -XVIII asrlardan boshlab qadimiy madaniyat obidalarini arxeologik nuqtai-nazardan tadqiq qilish boshlangan bo'lsa, bizning o'lkamizda bu ishlar faqatgina XIX asrning oxiri XX asrning boshlaridan boshlangan.

Bu davrda Buxoro vohasi Buxoro amirligining markaziy mintaqasi bo'lib, uzoq vaqtgacha bu joyda arxeologik tekshirishlar o'tkazilishi uchun ruxsat berilmagan. Ayniqsa, Buxoro hukmdorlari, islom dini vakillari o'lkadagi yodgorliklarni qazib o'rganishni man qilganlar.

XX asrning 50 yillaridan esa Buxoro shahrini arxeologik tadqiq qilish keng tus oldi. 1952-yildan boshlab taniqli mahalliy tarixchi S. N. Yurenev Buxoro shahrining tarixiy obidalarini o'rganish

bo'yicha arxeologik ekspeditsiyalarida faol qatnashadi va mintaqani o'rganish doirasida dastlabki arxeologik faoliyatini shaharning tarixiy obidalarini kuzatish bilan boshlagan¹.

S. N. Yurenev binoni sinchkovlik bilan o'rganib chiqib, o'z hisobotida quyidagilarni qayd etdi. Kalon masjidining har tomonida bir xil qamish qatlami yotqizilgan. Binoning sharqiy devorida loydan yasalgan poydevor joylashgan bo'lib, balandligi 4,80 metrni tashkil qilgan. Shimoliy devorning balandligi 5.30 metr edi, poydevori ko'milgan, ammo poydevor g'ishtlari yaxshi saqlangan. Binoning poydevorining holatini aniqlash uchun devorlarning poydevori 80 sm qazilgan va er qatlamini qazish natijasida XIX asr oxiri – XX asr boshlariga to'g'ri keladigan chinni va shisha parchalar topilgan. Masjidning g'arbiy tomonidagi kirish eshigi yer sathidan 67 sm pastda joylashgan edi. S. N. Yurenevning so'zlariga ko'ra, bu erda qamish paspaslari ishlab chiqarish ustaxonasi yoki ularni sotish joyi - bozor joylashgan².

1952-yil aprel oyida S.N.Yurenev Kalon masjidida masjidning qurilish texnikasi va qurilishda ishlatilgan material turlarini aniqlash maqsadida yangi tadqiqotlarni boshlaydi. S. N. Yurenevning ma'lumotlariga ko'ra, masjidning tomi 27-30 sm tuproq bilan qoplangan. Bu tuproq qatlamdan XIII asrga oid ikkita sopol, XV-XIX asrlarga tegishli ko'plab sopol va XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida yashil sirlangan qopqoqli idishlar topib o'rganiladi.

1953-yil may oyida S. N. Yurenev arxeolog sifatida Kalon masjididagi qazishmalarga rahbarlik qiladi. Tadqiqotlarda M.X. Panchenko, arxitektor A.S. Bernshteinlar ham ishtirok etadi. 1953-yil 19-mayda Minorayi Kalon va Kalon masjidi o'rtasida 9 ta shurf tushiradi.

S.N.Yurenev olib borgan arxeologik tadqiqotlari natijasida quyidagi xulosalarni beradi: 1. Kalon masjidi yodgorligining quyi qatlamlari Kushon davriga oidligini aniqlaydi. Masjidning birinchi madaniy qatlamida topilgan va Kushon davri bilan bog'liq ikkita sopol buyum buyumlari buni tasdiqlagan. 2. Uchinchi shurfda, masjidning birinchi poydevori uchun, notekis tosh bloklar ishlatilgan. Madaniy qatlamning qalinligi 25-30 sm. S.N.Yurenevning yozishicha, mo'g'ullar Buxoroni 1220-yil fevralda egallab olishgan, keyin masjid saqlanib qolgan, ammo 1273-yildagi tartibsizliklardan keyin masjid yoqib yuborilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, masjidning birinchi binosi Kutayba ibn Muslim (713 yil) davriga to'g'ri kelishini aytadi. 3. Ikkinchi marta masjid yong'indan keyin xuddi shu joyda qurilgan. Masjidning ikkinchi qurilishida oldingi poydevori tosh plitalari ustiga tuproq qatlami yotqizilgan va shundan keyingina qurilish boshlangan. 4. Masjidning uchinchi qurilishi uchun ikkinchi qurilishi asos bo'lib xizmat qilgan, ustiga yana olti qator g'isht terilib, masjid qurilgan. Har bir davrda ishlatilgan g'ishtlarning o'lchamlari har xil: masjidning ikkinchi qurilishi g'ishtlarining hajmi 28x28x5,5 sm, masjidning birinchi qurilishi paytida – 19x19x3 sm g'ishtlardan foydalanganligi aniqlangan.

1953-yilning 11-18-sentabrda arxeologik tadqiqotlar P.I. Mitrofanov va I.G. Antipov tomonidan olib borilgan va 9 ta shurf tashlangan. 1953-yil 14-sentabrda V. A. Shishkin va A. V. Nilsonlar tadqiqoto'tash joyiga kelib va 1953-yil 21-sentabrgacha tashlangan shurflarda tadqiqotlar o'tash bilan shug'ullanishadi. O'sha yilning 22-sentabridan 10-oktabrigacha chuqurlarning tavsifi

¹ Boltaev A. Kh. The research of the S.Yurenev un the Mocque Kalan //European Journal of Humanities and Social Sciences. № 5.-Vienna. 2018. P.8.

² Бухарский музей, инв. № 11448/7. Архив Специальной научно-реставрационной производственной мастерской, инв. № 3210.

tuzilgan. Chuqurlarni suratga olish I. Y. Davidov tomonidan amalga oshirilgan. 1953-yil 31-oktabrda Kalon masjidida yonidagi qazish ishlari tugatilgan³.

Umuman olganda S.N.Yurenev Buxoro shahri hududining juda ko'plab joylarida tadqiqotlarini amalga oshirgan. U 1955-yilda Ko'kaldash madrasasida, 1956-yilda Fayzobod, Seyfeddin Boharzi, Ko'kaldosh madrasalarida, 1957-1959-yillarda Kalon masjidida qayta ta'mirlash ishlari, arxeologik tadqiqotlar va kuzatishlar olib borilgan⁴.

---

³ Boltaev A. Kh. The research of the S.Yurenev un the Mocque Kalan //European Journal of Humanities and Social Sciences. № 5. -Vienna. 2018. P.11-12.

⁴ Ставиский Б.Я. Сергей Николаевич Юренев - Человек, Личность, а также музейный работник, археолог, краевед...(материалы биографии). К столетию со дня рождения. Бухарский музей. –Бухара,1996. С.8-30.